

Language: Yorùbá

**Ọba Adesòkejì Adérèlé, Tewogboye kejì àti Ọba Ìbídàpò Adésànoyé
Òsùngbèdèlólá kejì Gégé bí Akọni Nínú Itàn Àwọn Òsemàwé Ilú Òndó**

Ajísolá OMOJÉJÉ (PhD)

Department of History and Diplomatic Studies,
Adeyemi Federal University of Education, Ondo, Nigeria
E-mail: ajilobioje@gmail.com & omojejeav@afuedondo.edu.ng

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9097-3380>

ÀṢAMỌ

Ọpọ itàn ló ti n parun nínú àkà-itàn (archives) nítorí pé kò fi bẹẹ sí àwọn tí wọn fi ilànà ìwádìí ẹ̀ ẹ̀kọ̀jọ̀pọ̀ wọn sí ojú kan. Itàn nípa àṣà àti ẹ̀sẹ̀ àwọn ẹ̀niyàn tí wọn ti lẹ̀mì-laaka, tí ó jẹ̀ pé nípaṣẹ̀ agbára wọn àti ifarajin wọn ti tan ipa wọn ká orílẹ̀-àgbáyé ẹ̀ pàtàkì gidi. Nítorí nàà, àkòsílẹ̀ itàn tí a ẹ̀ lójò lórí àwọn ẹ̀sẹ̀lẹ̀ ẹ̀ pàtàkì, kì í ẹ̀ fún títójú ìwúlò àti pàtàkì wọn nìkan ẹ̀gbẹ̀n láti jẹ̀ ẹ̀kọ̀ fún àwọn iran tí wọn ẹ̀ kú àti àwọn tí a kò tì bí. Àwọn àkókò Ọba Adesòkejì Adérèlé àti Ìbídàpò Adésànoyé, gégé bí akọni Ọba Òsemàwé ní Òndó ẹ̀ pàtàkì, wọn sì yẹ̀ fún irántí. Àwọn ọba méjèjì nàà ẹ̀ iranlọwọ̀ púpọ̀ sí ìdàgbàsókè ilú Òndó. Ọba Adesòkejì Adérèlé ló pé jù lọ lórí àpèrẹ̀ Òsemàwé láti ẹ̀gbà tí wọn ti dá oyè ọba jíjẹ̀ sílẹ̀ ní ọdún 1516AD, nígbà tí Ọba Adésànoyé pa ọpọ̀ àwọn ẹ̀ewọ̀ rẹ̀ láì fi ọ̀tá pẹ̀ lójúnà láti mú kí ilú nàà o túbò gbòrò si. Ìwádìí yìí ẹ̀ àmúlò ọgbọn ẹ̀sẹ̀wádìí méjì, àkókò ní ẹ̀sẹ̀ ẹ̀kọ̀jọ̀pọ̀ itàn àtẹ̀nudénu láti ọ̀dọ̀ àwọn abẹ̀nà-ìmò ní ilú Òndó. Èkejì ní ẹ̀sẹ̀ àmúlò àwọn iwé tí ó wúlò fún ẹ̀sẹ̀ yìí. Àwọn iwé bíi; iwé irántí, àwọn àkọ̀jọ̀ iwé-iròyìn, iwé ní orí itàkùn ayélujára (Internet) àti àwọn àkòsílẹ̀ inú àkà-itan. Àwọn àkọ̀jọ̀-èdè fáyẹ̀wò yìí ní a fi ọgbọn ajẹmọ-ítupalẹ̀ yẹ̀ wò, tíòrì àwọn akọni nlá àti ti itósónà olórí àtúnse la lò láti fi ẹ̀dìwọn fún àtupalẹ̀. Abájádẹ̀ iwadi si fi ye wa wi pe, awon akoni wonyii ẹ̀ gudugudu méje àti yààyàà méfà lójúnà àti ẹ̀ ìdàgbàsókè fun ilu Ondo lona tí ó gbónje f'ẹ̀gbẹ̀ tó si tun gba àwo bọ. Ẹ̀sẹ̀ yìí dàbàá pé kí àwùjọ̀ ó fi àwọn akọni wa sì aye pàtàkì kí ẹ̀sẹ̀ àwọn akọni wa tí wọn ti kọ́já má bàá lọ ní àsán.

KÓKÓ ỌRỌ

Adesòkejì Adérèlé, Ìbídàpò Adésànoyé, ìdàgbàsókè, Ilú Òndó, Òsemàwé, àwọn Akọni Ọba.

**Oba Adesokeji Aderele, Tewogboye II e Oba Ibidapo Adesanoyce
Osungbedeloola II como heróis na história dos escritores Ondo**

RESUMO

Muita história está se perdendo nos arquivos devido à escassez de pessoas que a tenham reunido em um único local utilizando métodos de pesquisa. A história dos costumes e práticas de pessoas que viveram e morreram — cuja força e dedicação disseminaram sua influência pelo mundo — é de grande importância. Portanto, o registro histórico de eventos é fundamental, não apenas para preservar sua utilidade e relevância, mas também para servir de lição tanto para as gerações passadas quanto para as que ainda virão. As épocas do Rei Adesokeji Aderele e da Confederação Adesanoyce, bem como a do heroico Rei Oshemawwe em Ondo, são importantes e dignas de memória. Ambos os reis contribuíram significativamente para o desenvolvimento de Ondo. O Rei Adesokeji Aderele foi o governante que mais tempo

permaneceu no poder na dinastia Oshemawwe desde a instituição do título de rei em 1516 d.C. — época em que o Rei Adesanoyce aboliu diversas proibições, permitindo a expansão da cidade sem atrair inimigos. Este estudo empregou dois métodos de pesquisa: o primeiro consistiu na coleta de histórias orais junto a estudiosos de Ondo; o segundo, no levantamento de documentos relevantes, tais como memórias, artigos de jornal, livros disponíveis na internet e registros históricos. Esse material foi analisado por meio de um método analítico, utilizando a teoria dos grandes heróis e os princípios norteadores do editor-chefe como critérios de avaliação. Os resultados revelaram que esses heróis realizaram sete e seis grandes avanços, respectivamente, na trajetória de desenvolvimento e progresso de Ondo, de maneira benéfica e gratificante. O trabalho sugere que a sociedade dedique atenção especial a esses heróis, para que o legado daqueles que nos precederam não seja em vão.

PALAVRAS-CHAVE

Adeshokeji Aderele, Adesanoyce, desenvolvimento, Estado de Ondo, Oshemawe, Heróis Reais.

ABSTRACT

Many aspects of history are lost in archives because nobody has put them together systematically through devotion to research. History, which deals with customs and traditions of people of great eminence who, through their charisma and endowments, have spread their influence on the sand of time, are of great importance. Therefore, a systematised recorded history of events is important not only for the preservation of its value and ethics but also as lessons for the unborn generations. The periods of Adésòkejì Adérèlé and Ìbídàpò Adésànyè, as heroic monarchs in Oṇdó is significant and worthy of reckoning in that, the two kings contributed immensely to the development of Oṇdó. While Adésòkejì Adérèlé was the longest reigning monarch since the establishment of Oṇdó monarchy in 1516AD, Ìbídàpò Adésànyè, unequivocally broke many taboos in order to bring the town into limelight. The paper relies on oral accounts of identified resource persons in Oṇdó as well as secondary materials from books, memoirs, newspaper collections and archival materials in the discussion of the work. It also employs the Great Men Theory and the Transformational Leadership Theory to set standards for the work. Findings from the work reveals that these heroes contributed their quota to the development of Ondo Kingdom during their time and has imprinted their footprint on the sand of time. The work recommends that our heroes and heroines should be properly placed in the society so that the labour of our heroes past shall not go in vain.

KEYWORDS

Adésòkejì Adérèlé, Ìbídàpò Adésànyè, Development, Oṇdó town, Oṣemàwé, Heroic monarchs.

1.0 Ifààrà

Ètò ilànà oḃa láàárín àwọn omọ Yorùbá tí wọn n gbé apá guúsù iwò-oòrùn ilẹ̀ Nàìjíríà jẹ́ ohun mínmọ́ tí wọn sì n bọ̀wọ́ fún gidigidi. Ó wà ní ipò pàtàkì nínú igbé ayé àwùjọ, orò ajé àti isélú àwọn ènìyàn nàà. Èyí jẹ́ bèẹ̀ nítorí pé àwọn Yorùbá gbàgbọ́ pé, oḃa ní pàtàkì olùtójú àṣà àti isẹ̀ àwọn ènìyàn rẹ̀. Nítorí nàà, àwọn Yorùbá gbà pé, lẹ́yìn Olódùmarè, oḃa ló tún kàn. Èyí ló ṣàlàyé idí tí wọn fi n pé àwọn oḃa ní Aláṣe Èkejì Òrìṣà (ẹ̀ni kejì lẹ́yìn Olódùmarè). Òtítọ́ yí fi hàn pé ilẹ̀-isẹ̀ oḃa jẹ́ ọ̀pá idílé ayé àwọn ènìyàn, ipílẹ̀ tí igbé ayé wọn dúró lé lórí. Àwọn Yorùbá gbà pé ẹ̀ni tí ó bá jókòò lórí itẹ̀ gíga yí, 166

yálà ní ilú òlórí tábí kékeré, ní ànfàní ayé rẹ látí fí àmì tirẹ sílẹ̀ nínú ìtàn àti látí mú ìlera àti àlàáfíà àwọn èniyàn rẹ dára sí i. Ó tún jẹ ojúse mímọ́ fún un látí yí ìgbé ayé àwùjọ, ọrọ̀ ajé àti ìṣelú àwọn èniyàn rẹ padà sí rere. Bí ó bá ṣelẹ̀ pé ẹ̀ni tó wà lórí itẹ̀ gíga yìí kò fí àmì rere sílẹ̀ nínú ìtàn, ìran ojó iwájú kò ní ẹ̀ ḡ idájọ̀ rere fún un àti àwọn omo rẹ. Ìdí nìyí tí àwọn Yorùbá fí máa ń sọ pé “òbá tí ó jẹ́ tí ilú tú aráyé ọ̀ ní gbàgbá rẹ, èyí tó jẹ́ tí ilú tòrò ayé ọ̀ ní gbàgbé oun náà”.

Nínú ìtàn, agbára àti ipa Òsemàwé ilẹ̀ Ondo kò ẹ́ẹ̀ fojú kọ. Ó jẹ ọ̀kan lára àwọn oba pàtàkì tí a mọ̀ jù lọ ní ilẹ̀ Yorùbá. Pàápàá jùlọ̀ ní ọ̀rúndún kòkàndínlógún odún séyìn, ó jẹ ọ̀kan lára àwọn oba márùn-ún tí wọn fí ọ̀pá àṣẹ̀ fún ní ilẹ̀ Yorùbá látí ọ̀wọ̀ Oba ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì (Ekimogun Brochure, 2023). Àwọn oba bii, Ọ̀ni Ilẹ̀-Ifẹ̀, Aláàfin Ọ̀yọ̀, Aláké Egbá, àti Awùjalẹ̀ Ìjẹ̀bú. Òsemàwé nikan soṣo ní oba ní agbègbè Ondo àtijọ̀, tó ní àwọn ipínlẹ̀ Ekiti àti Ondo lónìí, tí wọn fún ní idánimọ̀ bẹ̀ẹ̀. Ìṣelẹ̀ yìí ló mú kí wọn pe é ní “Ò sọkọ̀ Èkìtì, sọkọ̀ Àkókó,” èyí tó tùmọ̀ sí oba tí agbára àti ọ̀lá rẹ̀ tàn dé àwọn agbègbè Èkìtì àti Àkókó.

Bákan náà, ní àpẹ̀jọ̀ àwọn oba Yorùbá ní ọ̀dún 1950s, Òsemàwé jẹ ọ̀kan lára àwọn oba olókíkí méjì tó sojú agbègbè Ondo (Akingbule, 2022). Ní àfikún sí i, Òsemàwé ní oba àkókó ní agbègbè Ondo àtijọ̀ tí wọn fí jẹ Ààrẹ̀ Ilẹ̀ Ìgbimọ̀ àwọn Oba Ipínlẹ̀ Ìwọ̀-Ọ̀rún, tí ó sì tún jẹ̀ mínísítà láníni àpọ̀ iṣẹ̀ kan pátó (Ajayi, 1967) àti (Ajayi, 2010). Iṣẹ̀ iwádìí yìí ń ṣàgbéyèwò ilẹ̀-iṣẹ̀ oba ní ijọba Ondo pẹ̀lú àkíyèsí pàtàkì sí Oba Adésokèjì Adérèlè Tewogboye kejì, Òsemàwé tí ijọba rẹ̀ gba látí ọ̀dún 1942 sí 1974, àti Oba Festus Ibidapo Adedinsewo Adesanoye, Osungbedelola kejì, Òsemàwé tí ó jẹ oba láàárín ọ̀dún 1992 sí 2006. Iṣẹ̀ yìí tún ṣàfihàn pàtàkì àwọn akoni oba wònyí nípasẹ̀ ogún rere tí wọn fí sílẹ̀, kí í ẹ̀ fún àwọn èniyàn Ondo nikan, bíkòṣe fún gbogbo èdá èniyàn lápapọ̀. Nítorí náà, ó jẹ ọ̀títọ̀ pé ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ipa ijọba wọn, ìgbé ayé wọn àti iwà wọn jẹ̀ ẹ̀rí kedere fún àwọn àfikún òlórí tí wọn ẹ̀ sí idàgbàsókè àṣà, ọ̀rọ̀ ajé àti ìṣelú ijọba Ondo pàápàá, àti ayé lápapọ̀.

2.0 Ìṣoníṣókí Nípa Oba Adésòkèjì Adérèlè Àti Oba Ìbídàpò Adésànoyè

2.1 Ìṣoníṣókí Nípa Oba Adésokèjì Adérèlè Tewogboye kejì (1942-1974)

Adésokèjì Adérèlè di Òsemàwé ní àkókò ìṣàkóso amúnisìn ijọba ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì, ní pàtàkì ní ojó kẹ́ẹ̀dógún oṣù kẹwàá ọ̀dún 1942. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé kò ní ànfàní púpọ̀ nínú èkọ̀ kíkọ̀ àti kíkà, ó jẹ akoni oba alálikánjù àrà ọ̀tọ̀, ó fí gbogbo ọ̀kàn rẹ̀ ẹ̀ àtílẹ̀yìn fún idàgbàsókè ètò èkọ̀, a sì mọ̀ ọ̀n gégé bí ẹ̀ni tí ó ní ìrírí tó péye nínú ogbon ìṣàkóso ijọba nípa iṣe gidi (Ogunshakin, 1976). Ní pàtàkì, ọ̀pọ̀ iyípadà ló ṣelẹ̀ ní ààfin ní àkókò Òsemàwé yìí léyìn dídé àwọn Gẹ̀ẹ̀sì. Ní àfikún sí i, ní ọ̀dún 1949, ó lọ sí àpẹ̀jọ̀ àwọn oba tó gba ojó márùn-ún, ó sì tún lọ sí ipadé Egbé Omo Oduduwa (Akintoye, 1969). Yàtò sí gbogbo èyí, Oba Adésokèjì Adérèlè tún jẹ oba akíkanjù gidi. A mọ̀ ọ̀ gégé bí ẹ̀ni tó ní ìgboyà àti ẹ̀ni tó máa ń sọ ọ̀títọ̀ láì bẹ̀rù, pàápàá ní àwọn ipadé àwọn oba Yorùbá níbi tí wọn ti máa ń jíròrò àwọn ọ̀rọ̀ pàtàkì tó kan Yorùbá lápapọ̀. Òsemàwé náà máa ń pa ipò rẹ̀ mọ̀ gégé bí olórí àwùjọ̀, gégé bí iṣe ìbílẹ̀ ẹ́ájú ijọba amúnisìn, kódà ní àkókò ìṣàkóso amúnisìn náà.

Ní àfikún sí i, Òsemàwé Adésokèjì Adérèlè Tewogboye kejì ní iwàpẹ̀lẹ̀ àti ìrẹ̀lẹ̀ tí ó ṣòro látí rí, èyí tí ó fí hàn gbangba láàárín ọ̀dún 1942 sí 1974. Kódà, nígbà tí ọ̀ṣiṣẹ̀ ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì kan fí itẹ̀lórùn rẹ̀ hàn ní ọ̀nà tí ó yorí sí ẹ̀gàn sí oba náà, Oba náà sì ẹ̀ gbogbo ohun tó lè ẹ̀ látí tẹ̀ àwọn ará Yúróopù lórùn. Òsemàwé fí ìsenilálẹ̀jò tó dára hàn sí Arthur Helliwell nígbà ìbẹ̀wò rẹ̀ sí Òndó, àti nígbà tí Helliwell fẹ̀ padà lọ, Oba Adésokèjì Adérèlè fún un ní èbùn tó níyelórí, àkùkọ̀ adiyẹ̀ òlórí kan gégé bí èbùn Kérésimesì nígbà tí ọ̀ṣiṣẹ̀ ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì náà sì gba èbùn náà pẹ̀lú ọ̀rọ̀ pé, “E ẹ̀un, Kabiyesi.” Sájú àkókò yìí ní ààfin Òsemàwé ti n sàkóso ní ilu Òndó àti àwọn ilú tó yí i ká. Àwọn oba Yorùbá máa ń gbé inú ààfin, wọn sì fí ètò idájọ̀ sílẹ̀ gégé bí ipá pataki nínú ètò idájọ̀ abínibí ní ààfin. G.J.A. Ojo tún fí í hàn wí pé ààfin Yorùbá jẹ̀ àmì àṣà Yorùbá (Olaoba, 2010).

Nítorí nàà, àṣà ààfin Yorùbá ni ó kó ètò idájó abinibi sínú rẹ gégé bí irinsẹ láti pa òfin àti àlàáfia mọ ní ijoba nàà. Ààfin Yorùbá ni ó ṣàfihàn ipele tó ga jùlọ nínú isẹ ètò idájó, nítorí pé ibẹ ni itẹ idájó wà lábẹ àṣe àwọn oba Yorùbá. Ní àkókò ijoba Oṣemàwé Adésòkejì Adérèlé Tewogboye kejì, àwọn alákosó ilẹ Gẹẹsì ṣe ààfin nàà ní ibi pàtàkì fún isàkóso wọn, wọn sì lo Oṣemàwé yìi gégé bí ọpọ pàtàkì kan nínú ohun tí wọn pè ní ilàna isẹjoba ẹkọrọ (Indirect Rule) (Togbese, 1976). Wọn tún kọ àwọn ọfìsì isàkóso wọn sí ilẹ ààfin. Wọn kọ àgọ ọlọpàá sí Ẹnu Owá ní ọdún 1950, àti pé wọn sí gbongàn nlá ilu Ondo (OndoTown Hall) sílẹ ní ojọ kẹrìnlélógún oṣù Kejì ọdún 1953 (Togbese, 1976) àti (Omojeje, 2007).

2.2 Ìsonísókí Nípa Oba Ibídàpò Adédíṣewò Adésànyè, Òsùngbèdèlólá kejì (1992-2006)

Nínú itàn ọdún tó ju ẹgbẹrún márùn-ún lọ ti idílẹ Oṣemàwé, àwọn èniyàn Òndó ti rí oríṣíríṣí ọ̀nà isàkóso láti ọwọ àwọn oba oríṣíríṣí. Oba kòòkan ti sapá láti fi ogún rere sílẹ tàbí, ó kéré tán, láti fi àmì kan sílẹ tí àwọn èniyàn yóò máa fi rántí wọn. Ọkòòkan wọn gbìyànjú láti fi àmì wọn sílẹ nínú itàn gégé bí àkókò tí wọn wà, kí iran tó n bọ lẹ ṣe idájó isẹjoba wọn. Ìwòye ìjinlẹ sí itàn idílẹ Oṣemàwé fi hàn pé ijoba Òndó jẹ alábùkún pẹ̀lú ọ̀pọ àwọn oba tó ní itàn rere àti iwà àpẹrẹ, tí wọn sì kó ipa pàtàkì nínú iyípadà rere àti idàgbàsókè ijoba nàà.

Síbèsibẹ, oba kan tí ikú rẹ fi àlàfo nlá sílẹ nínú ọkàn àti igbé ayé àwọn èniyàn Òndó ni Oba Ibídàpò Adédíṣewò Adésànyè, Òsùngbèdèlólá kejì. Ó jẹ ọmọ ilẹ oba Lẹyọ ní Òndó wọn sì yan an gégé bí Oṣemàwé kẹtálélógójì ní ojọ kẹrindínlógún oṣù kẹwàá ọdún 1991. Wọn fi jẹ oba ní ojọ kẹsàn-án oṣù karùn-ún ọdún 1992, wọn sì ṣe ayẹyẹ ìwúyè rẹ ní ojọ keje oṣù karùn-ún ọdún 1994 (Fashedemi, 2006). Èyí jẹ bẹẹ nítorí pé ijoba rẹ gbé ipele idílẹ oba nàà ga gan-an nípasẹ idàgbàsókè àti itèsíwájú tó mú wá sí ilẹ-isẹ oba ní ijoba nàà.

Oba Adésànyè jẹ akoni Oba tó dá nító, ó tun jẹ akíkanjú gidi nítorí pé ijoba rẹ jẹ ohun iranti. Ó kún fún isẹ àṣeyọrí, ó sì ní itumọ púpọ, ó tun ní ipa rere nínú gbogbo apá igbé ayé àwùjọ, ọrọ ajé, àṣà àti isẹlú ijoba nàà. Àfikún aláìlẹgbé àti àiníwọn isẹ rẹ tó yàtò sí ti ẹlómíràn fún idàgbàsókè kò ní parun láéláé. Yóò máa wà nínú ọkàn gbogbo àwọn èniyàn nítorí isẹ rẹ, isẹ àgbàyanu rẹ àti iyípadà àrà ọ̀tọ́ tó mú bá àwùjọ nàà (“The Indelible Legacy of HRM Oba Dr. Festus Adedisewo Adesanoye,” 2016). Sàájú igòkè rẹ sí orí itẹ oba, àwọn èniyàn ti n retí oba kan tí ijoba rẹ yóò mú itèsíwájú tuntun bá ọrọ ajé àti isẹlú ijoba nàà. Wọn tún fẹ oba kan tí yóò ní ipò gíga láàárín àwọn oba ní Nàìjíríà.

Bákan nàà, sàájú ijoba rẹ, àwọn èniyàn ijoba nàà ti mò pé bí ilú bá fẹ yípadà sí rere ní kíákíá, wọn nilò oba tí agbára rẹ kò ní isopọ pẹ̀lú àwọn idíwò tí ó wọ̀pọ láàárín púpọ àwọn oba Yorùbá. Wọn fẹ oba tí ẹkọ rẹ, irírí rẹ, ibáṣepọ rẹ pẹ̀lú àwọn èniyàn, orúkọ rere rẹ, ogbon rẹ àti agbára ọrọ ajé rẹ yóò jẹ ohun èlò fún idàgbàsókè ilẹ rẹ àti ilera àwọn èniyàn rẹ. Èyí ni àyíká tó kún gbogbo ijoba nàà lẹyìn ti Oba Òndó tó kojá, Oba Itiade Adekolurejo Jisomosun keta wàjà. Bí ó tilẹ jẹ pé ijoba rẹ rí itèsíwájú díẹ, àwọn èniyàn sì n fẹ ayípadà tuntun bí wọn ṣe ní ifẹ àti ibòwọ fún oba nàà (Ogunshakin, 1976). Nítorí nàà, àwọn ẹni tó ní ojùṣe yíyan oba tuntun ṣisẹ takuntakun láti mú ifẹ àwọn èniyàn ṣe. Nígbà tí àwọn igbimọ oba yàn Ọmọ Oba Ibídàpò Adédíṣewò Adésànyè gégé bí Oṣemàwé kẹtálélógójì ti, ó dà bí àlá tí ó ṣe.

Dídẹ rẹ sí orí itẹ oba mú irètí pípẹ, àlá gíga àti ifẹ tó jinlẹ àwọn èniyàn ṣe, pé wọn ní oba kan tí ijoba rẹ yóò jẹ orísun ibùkún àti iyípadà tuntun nínú itàn ilú nàà (Akingbule, 2022). Ní ojọ kẹsàn-án oṣù karùn-ún ọdún 1992, nígbà tí Oba Adésànyè jókòó lórí itẹ Oṣemàwé, àwọn ọkúnrin àti obìnrin, ọ̀dọ àti àgbà jáde sí ọ̀pọ̀pọ̀nà láti ṣe

ayeṣe. Èyí rí bẹ̀ẹ̀ nítorí pé dídé rẹ̀ sí orí itẹ̀ oḃa dà bí ìmọ̀lẹ̀ òwúrò àti ayò tó parí òru pípẹ̀ tí idààmú ijoba kan tí ó ti fẹ̀rẹ̀ wà nínú idádúró àìdàgbàsókè. Nítorí náà, dídé rẹ̀ sí orí itẹ̀ Oṣemawé jẹ́ ìmọ̀lẹ̀ nlá àti ìrètí tuntun fún gbogbo àwọn ènìyàn ilú Oṅdó (Akinola, 2011).

3.0 Àgbéyèwò Isé Isáájú

Isé yìí jẹ́ àfihàn sí isé iwádíí nipa àwọn akòni àti bí wọn ṣe n hùwà. Nínú isé Franco àti Zimbardo, (2011) wọn gbà wí pé àwọn akòni kò ṣàdédé jáde láti di akòni, sùgbón wọn kò fẹ́ láti jẹ́ ònwòran lásán. Àti pé, isé Thomson, Nwaorgu, àti Aduraolá, (2018) kìn àwọn isé isáájú leyin. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ wípé àwọn ònkòwé yìí dojú isé wọn kò àwọn obìnrin, kókó ọ̀rọ̀ isé wọn ni ó jẹ́ àkójá ipa tí àwọn ènìyàn tí o fi ara wọn jìn nígbàti wọn ṣe ojúse ipò wọn kó. Nígbà tí à sì n tẹ̀numọ̀ wípé isé wà láti ṣe ní iyésí isé akòni tí irú àwọn ènìyàn tí wọn ti kópa nínú idàgbàsókè àwùjọ̀ wọn ṣe.

Orísirísi isé ni wọn ti ṣe, pàápàá jùlọ̀ lórí ipa àwọn ènìyàn káakiri àgbáyé. Ní ilú Oṅdó tí í ṣe agbègbè iwádíí ní pàtàkì, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ònkòwé ti kọ̀ lórí bí àwọn ènìyàn kan ṣe fi ipa àmì ẹ̀sẹ̀ wọn lélẹ̀ lórí iyanrìn àkókò nínú àgbékalẹ̀ àwùjọ̀. Olufunke ilúyemí ti fi iwúlò obìnrin sí igun ìmúpadàbòsípò àṣà sínú àwùjọ̀. Ó ṣe isé tí ó fi ẹ̀sẹ̀ mulẹ̀ lórí apá kan tí o kan obìnrin nínú àtúnbí àṣà ilẹ̀ ondo àti bí àwọn obìnrin Oṅdó ṣe kópa nínú idàgbàsókè ilú náà ní àwọn àyè bíi àṣà, ẹ̀kọ̀ àti ètò ọ̀rọ̀ ajé. Ó ṣàfihàn iwúlò Lọbùn pẹ̀lú itọ́kasí ètò ọ̀rọ̀ ajé àti ilọ́síwájú. (Iluyemi 2009)

Lónà kan náà, J.K Olúpona sọ̀ itàn àwọn ènìyàn kan tí a so mó ẹ̀sìn ibílẹ̀ ní ilú Oṅdó nígbàti ó ṣe itẹ̀numọ̀ fún iye àti iwúlò rẹ̀. Olúponà sọ̀ wípé àwọn isé àwọn ènìyàn bíi Jomu, Odogun, Sagwe, ṣe pàtàkì ní ẹ̀ka tí ẹ̀sìn ondo kí àṣà má baà parun. Isé rẹ̀ gbé iwúlò lórí ẹ̀sìn àṣà Oṅdó nígbàti ó n mú wọn wá sí àkọ̀sílẹ̀tàn pàtàkì àti iwúlò àwọn olóyè ẹ̀sìn tí a so wọn mó. (Olupona 1991)

Rasheed Fawehinmi (1992) sọ̀ àkólé iwé rẹ̀ ní "Makers of Ode Ondo". Ó tọ́ka sí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀mọ̀ ondo láti igbà tí wọn ti da, tí wọn ti kó ipa sí idàgbàsókè àti igbéga àwùjọ̀. Fawehinmi kò dojú isé rẹ̀ kọ̀ àṣeyọ́rí àwọn tówà ní ipò gíga ní àwùjọ̀, ó ṣe irántí àti àkọ̀sílẹ̀ àwọn èlẹ́fẹ̀ pàápàá, gégé bí ohun tí ó sọ̀ wípé wọn wúlò gégé bí ohun tí ó n mú ẹ̀rín wá se se pàtàkì sí eré (Fawehinmi, 1990) Nínú isé Ogunsakin, ó tẹ̀númọ̀ ipa àwọn oḃa nígbàti ó n ṣe igbàsílẹ̀ àwọn isé akitiyan wọn, sí igbéga àti idàgbàsókè agbègbè Oṅdó (Ogunsakin, 1976)

Bí ó ti wù kórí, isé àwọn gbajúgbajà onkòwé ti sọ̀ púpọ̀ nínú àṣeyọ́rí àwọn ènìyàn ondo sùgbón àwọn àyè kán wa ti ó sofo ti a sì nílò láti dí kí idògba le wà lórí isé àwọn akòni nínú àwùjọ̀. Fún àpẹ̀rẹ̀, isé wọn kò dárúko isé ribiribi tí Oṣemawé Adésànyè, tí a lè pè ní oḃa àkókó tí ó mú ondo wá sínú ìmọ̀lẹ̀. Àti wí pé, isé wọn kò sọ̀ nipa isé pàtàkà tí oḃa Adésokeji Aderele, tí a kà sí oḃa ti o pé jùlọ̀ lórí oyè nínú itàn ilú ondo. Akitiyan láti gùnlẹ̀ àyè tí àwọn onkòwé isáájú fi sílẹ̀ ló sọ̀kùnfà isé yìí.

4.0 Tíórì Àmúlò: Tíórì Àwọn Akòni Nlá (Great Men Theory) àti Tíórì Itọ́sọ̀nà Olórí Àtúnse (Transformational Leadership Theory)

Àwọn tíórì méjèèjì yìí jẹ́ kókó isé tó dá lórí ipa àwọn akòni ní agbègbè Oṅdó. Yíyan ètò ìmò ṣe kókó kí a ba lè ṣe àgbékalẹ̀ ọ̀nà láti ṣàlàyé bí àwọn ènìyàn ṣe ní ipa lórí igbésí ayé àwùjọ̀, ọ̀sẹ̀lú, ọ̀rọ̀ ajé àti àṣà tàbí bí ènìyàn bẹ̀ẹ̀ ṣe mú iyípadà àwọn ohun àmúṣeyé dárádára sínú ilú. Tíórì àwọn akòni nlá ṣe àfihàn pàtàkì wí pé itàn àti idàgbàsókè àwùjọ̀ jẹ́ dídá àwọn ènìyàn tí ó yàtò tí wọn ní àwòmọ̀ olúdarí tí ó yàtò, iran, igboyà àti oḃbón tí wọn nílò tí ó fi lè jẹ́ wípé ó ṣe pàtàkì láti mú àfojúsùn rẹ̀ ṣe. Èwẹ̀, tíórì Itọ́sọ̀nà Olórí Àtúnse tẹ̀numọ̀ ohun kan pátọ̀ wípé olórí maa n fún àwọn ọ̀mọ̀ léyìn rẹ̀ ní iran láti lè ṣe àṣeyọ́rí tí ó kọ́já ara ẹ̀ni nìkan nípasẹ̀ agbára wọn láti ṣe iwúrí fún iran àti idàgbàsókè.

Gégé bí mo ti sọ sáájú, àwọn onímò bí James macgregor Burns (1978) àti Bernard Brass (1985) jẹ alátílẹ̀yìn tíòrì àwọn akòni nlá nígbà tí Thomas Carlyle (1840) si se àtẹ̀numọ̀ èròngbà àwọn akòni nlá. Thomas Carlyle ni baba tíòrì yìí. Nínú iwé rẹ̀ tí àkólé rẹ̀ n jẹ́ “On Heroes, Hero-Worship, and The Heroic in History” ni ó ti sọ pé itàn ohun tí èniyàn se nínú àgbáyé, ní ipòrò ni ó jẹ́ itàn àwọn akòni nlá tí wọn sìsẹ̀ níbẹ̀. Ninu iwoye tire, akòni le jẹ́ oba, wòlú, akòwé, tàbí òníṣẹ̀ ìmọ̀ sáyẹ̀nsì. Bẹ̀ẹ̀ naa ni Ralph Waldo Emerson, ti o je ọ̀rẹ̀ Carlyle tún gbà pé àwọn èniyàn kan wà tí Ọ̀lórùn fi iná sí inú wọn láti yí àgbáyé padà.

Àwọn onímò yìí fi ìmọ̀ hàn sí bí àwọn olórí tàbí akòni se n yí àwùjọ̀ padà nípasẹ̀ fífí ìran han ará ilú, nínú ipa lórí àwọn ìgbésẹ̀ sí idàgbàsókè ní pàtàkì jùlọ̀ idàgbàsókè tó mò níwọn máa wáyé ní gbogbo ìgbà pàápàá jùlọ̀ nígbà tí àwọn alágbàse àdúgbò kó àwọn irinṣẹ̀ àti àwọn èniyàn jọ fún itèsíwájú àpapọ̀. Tíòrì Àwọn Akòni nlá ni iròyìn tí ó sọ pé itàn àgbáyé ní se yíyí dáràdára lówó àwọn èniyàn kan tí wọn ní agbára, ogbón, àti ìran tí kò wọ̀pọ̀. Àwọn akòni nlá ni wọn n darí itàn. Àwọn jagunjagun, oba, olórí èsìn, àti àwọn òṣìṣẹ̀ ìmọ̀ sáyẹ̀nsì ni wọn n pinnu bí àwùjọ̀ se máa rí bee ni àwọn èniyàn wònyí si wà ní ìbèrẹ̀ ohun nlá gbogbo.

Tíòrì Olórí Àtúnṣe (Transformational Leadership Theory) jẹ́ ọ̀kan lára àwọn tíòrì olórí tí ó sọ̀rọ̀ nípa bí olórí se lè yí èniyàn àti àjọ̀ padà kí ó sì mú kí wọn se dáràdára ju ohun tí a fura sí lọ. Ninu àwọn onkòwé pàtàkì tí wọn sọ̀rọ̀ nípa rẹ̀ ni James MacGregor Burns ti ó jẹ́ olùkò nípa ìmọ̀ ìṣelú. Òun ni ó kókó mú ọ̀rọ̀ olórí àtúnṣe wá. Ninu eròngbà rẹ̀, Burns sọ pé tíòrì yìí da lori olórí méjì, olórí Ìṣòwòpọ̀ (Transactional Leadership) àti Olórí Àtúnṣe (Transformational Leadership). Ninu atupale Burns, olórí ìṣòwòpọ̀ n sìsẹ̀ lórí fún mi, kí n fún ọ, sùgbón olórí àtúnṣe kò duro níbẹ̀, ó n gbé iwà, iyè, àti iwúlò àwọn èlẹ̀yìn rẹ̀ ga, ó sì n ran wọn lówó láti rí ibi tí wọn ti lè dé ibi tó ga jùlọ̀. Èròngbà rẹ̀ si ni pé, olórí àtúnṣe àti èlẹ̀yìn rẹ̀ a maa gbé ara wọn ga sí ipele iwà tí ó ga jùlọ̀ papọ̀.

Bernard M. Bass ti ó mú ṣẹ Burns lọ síwájú se é ní ìmọ̀ ìṣàkóso àti ìmọ̀ iwà èniyàn. Ninu eròngbà rẹ̀, Bass sọ pé olórí àtúnṣe ní àwọn iwà tàbí àbúdá méréin pàtàkì, Ekini, Ìpaṣẹ̀ Ìlápẹ̀rẹ̀ (Idealized Influence) Olórí a maa di àpẹ̀rẹ̀ tí gbogbo èniyàn bá fé tẹ̀lé. Wọn si ní ìgbékẹ̀lẹ̀ rẹ̀, otítọ̀ sì wà nínú ṣe rẹ̀. Lafikun, olórí àtúnṣe a maa ni àbúdá Ìwúrí Itèsíwájú (Inspirational Motivation). Ó je eni ti n sọ alá tó je mímọ̀ hàn, ó sì n fún àwọn èniyàn ní ìwúrí láti sìsẹ̀ lai si ifékúfẹ̀. Siwaju sii, olórí àtúnṣe a maa samulo Ìmúyìn Ogbón (Intellectual Stimulation). Ó n gbà àwọn èniyàn níyànjú láti ronú tuntun, láti dá èyí tí ó wà lẹnu ibò, kí wọn sì wá ọ̀nà tuntun sí ṣẹ̀.

Bákan náà, olórí a tun maa se àkíyèsí Olúkúlùkù (Individualized Consideration). Ó n tójú gbogbo èniyàn gégé bí eni kòòkan. Ó n kó wọn, ó sì n se olúdámòràn fún wọn. Àkópọ̀ eròngbà tíòrì olórí àtúnṣe ni pé, kò ye kí olórí ó máa fi àṣe tẹ̀ èniyàn lẹ̀yìn mó nìkan. dípò bẹ̀ẹ̀, ó ye kí ó yí ọ̀kàn àti ogbón àwọn ti o wa lẹ̀yìn rẹ̀ padà, kí ó jẹ́ kí wọn fé sìsẹ̀ fún idí tí ó tóbi jù ànfàní ara eni lọ, kí wọn sì gbà pé wọn lè se ohun tí ó wuyi lawujọ̀. Ní sọkí, olórí àtúnṣe n yí ọ̀kàn èniyàn padà, kò sí n se ṣẹ̀ pẹ̀lú wọn nìkan.

Àwọn tíòrì méjèjì yìí jẹ́ pàtàkì fún ṣe yìí torí ó fún un ní àlàyé tí ó múnádóko lórí àwọn èniyàn jànkàn-jànkàn tí a mò sí akòni, oba Adesokeji Aderele àti oba Ìbídàpò Adesanoyè ti lo ipò wọn láti fi ko àwọn ọ̀mọ̀ Ondo jọ fún idàgbàsókè agbègbè náà.

5.0 Àṣeyọ́rí Àti Títayọ̀ Oba Adérèlé Adésòkejì Àti Oba Ìbídàpò Adésànoyè

1. Idàgbàsókè, Ètò Ọ̀rọ̀ Ajé, Ètò Èkó, àti Ètò Ààbò

Àwọn Àṣeyọ́rí ati Ogún tí kò lè parun lati ọ̀wọ̀ akòni Oba Ìbídàpò Adédíṣewò Adésànoyè àti oba Adesokeji Adérèlé Tewogboye kejì Nínú ipinnu rẹ̀ láti pa àiníṣẹ̀ àti òṣì run nínú ijọba rẹ̀, Oba pẹ̀lú àwọn ọ̀mọ̀ ọ̀lórò kan dá ilé ṣẹ̀ “Stanmark Cocoa

Processing Company” sílẹ̀. Ìdàgbàsókè yìí dá isẹ̀ sílẹ̀ fún ọ̀gòròrò àwọn ọ̀mọ̀ àti àwọn èniyàn mǐràn. Ilẹ̀ isẹ̀ náà dúró títí di òní gégé bí àmì ìmọ̀ ọ̀nà isòwò rẹ̀. Ó tún jẹ́ ìmísí fún àwọn ọ̀mọ̀ tí wọn fẹ́ di onísòwò láti lépa àlá wọn. Ogún ìjọba rẹ̀ ní ipa nínú rẹ̀ yìí jẹ́ ohun iṣín. Oba Adesanoye jẹ́ ọ̀ba tó ní ọ̀gbón ní ọ̀pọ̀ ẹ̀ka ìgbé ayé. Ó jẹ́ amòye nípa ọ̀rọ̀ ajé tí ó kún fún èrò ọ̀lọ̀gbón. Ìmọ̀ rẹ̀ nínú ètò ọ̀rọ̀ ajé àti isèlú (Economics and Political Science) fún un ní agbára láti gbé Ondo jáde kúrò nínú àìlera ọ̀rọ̀ ajé àti isèlú lọ sí ibi gíga.

Charles de Gaulle, jagunjagun àti olóšèlú ọ̀mọ̀ ilẹ̀ Faransé tí ó darí egbé ọ̀mọ̀ ogun “Free French Forces” ní àkókò Ogun Agbáyé Kejì, sọ pé: “Kò sí ohun nílá tí a lè sàseyọ́rì láìsì àwọn èniyàn nílá, àti pé èniyàn máa di ẹ̀ni nílá bí wọn bá ní ipinnu láti jẹ́ bèè.” Ọ̀rọ̀ ọ̀gbón yìí máa ń dun kedere sí i nígbà tí èniyàn bá ronú jinlẹ̀ lórí ìgbé ayé, ìjọba àti àkókò Oba Ìbídàpò Adédísèwò Adésànyè, Òsùngbèdèlólá kejì. Ní gbogbo ìtumọ̀ rẹ̀, Oba Adésànyè jẹ́ ọ̀ba nílá kan tí àwọn àseyọ́rì rẹ̀ gégé bí Òsemàwé kẹ̀tálélógójì yóò máa wà nínú ìrántí ọ̀pọ̀ ọ̀mọ̀kúnrin àti ọ̀mọ̀binrin, gege bi alaanu èniyàn tí ó fi gbogbo ọ̀kàn àti ẹ̀mí rẹ̀ sín.

Ọ̀pọ̀ isapá, agbára, ipinnu tó lágbára àti ifarabalẹ̀ sí ibéèrè àwọn èniyàn ló farahàn nínú ọ̀nà isàkóso rẹ̀. Nínú ìjọba rẹ̀, gbogbo èniyàn, nínú èyí tí a ti riàgbà àti ọ̀mọ̀dé, ọ̀lórò àti talákàní ìmọ̀lára pé wọn jẹ́ apá kan pàtàkì nínú ìjọba náà (“The Indelible Legacy of HRM Oba Dr. Festus Adedisewo Adesanoye”, 2016). Lésèkèsè lẹ́yìn tí ó gun orí itẹ̀ Òsemàwé ní ọ̀dún 1992, ó bèrẹ̀ isẹ̀ láti mú àlá rẹ̀ sẹ̀ pé kí ìjọba di ibi tí gbogbo èniyàn yóò máa wòlójú rere ní gbogbo agbègbè rẹ̀. Sùgbón nígbà tó ń lépa àfojúsùn yìí, ó rò pé àjọ kan nílò láti sàkóso agbára àwọn ọ̀mọ̀ ilú rẹ̀ kí wọn lè fara mó iran àti ètẹ̀ gíga rẹ̀ fún ìjọba náà.

Ó mò pé àjọ kan ti wà tẹ̀lẹ̀ tí wọn ń pè ní “Ondo Action Committee”, tí wọn dá sílẹ̀ ní ọ̀dún 1986 láti jẹ́ ọ̀nà pàtàkì fún ikójopọ̀ agbára èniyàn àti ohun èlò fún ìdàgbàsókè ọ̀rọ̀ ajé àti isèlú ìjọba náà. Sùgbón, láti ìgbà tí wọn ti dá àjọ náà sílẹ̀, kò sísẹ̀ bí àwọn èniyàn sẹ̀ ń retí. Ní kiákíá, Oba náà tún àjọ náà sẹ̀, ó sì yí i padà sí ohun tí a mò sí “Ondo Development Committee (ODC)” lóní, ó sì fún un ní agbára láti lè sẹ̀ isẹ̀ rẹ̀ dáadà. Fún àpẹẹrẹ̀, ó rí i dájú pé ODC ní Ẹ̀ka Isèlú àti Ètò Ojọ̀ Ọ̀lá. Ẹ̀ka yìí ló dá “Ekimogun Congress and Parliament” sílẹ̀, èyí tí isẹ̀ rẹ̀ jẹ́ láti sí àwọn èniyàn Onṣò lójú sí pàtàkì ifarahàn nínú isèlú, egbé ọ̀šèlú àti láti tójú àwọn tó nífẹ̀ sí isèlú (“The Indelible Legacy of HRM Oba Dr. Festus Adedisewo Adesanoye”, 2016) Ìwádíí fidí rẹ̀ múlẹ̀ pé sáájú díde rẹ̀ sí orí itẹ̀ ọ̀ba, àwọn èniyàn kò ní ifẹ̀ púpọ̀ sí isèlú egbé ọ̀šèlú. Èyí jẹ́ nítorí pé wọn gbà pé “isèlú jẹ́ eré ẹ̀lẹ̀gbín,” wọn sì fẹ́ dáàbò bo orúkọ rere wọn. Nígbà tí wọn bá kópa nínú isèlú, wọn kì í sàbà wà ní ipò ààrín nínú isèlú ipínlẹ̀ tàbí ti orílẹ̀-èdèsùgbón ní èrò Oba náà, ó gbà pé bí ayípadà gidí bá fẹ́ sẹ̀lẹ̀, èniyàn gbòdò wà ní ààrín àwọn isèlẹ̀ pàtàkì. Nípasẹ̀ “Ekimogun Congress and Parliament”, ó tún jí ifẹ̀ àwọn ọ̀mọ̀ sí isèlú padà (Falola, 2006). Isapá yìí mú èso rere jáde ní ọ̀dún 2009 nítorí pé fún ìgbà àkókò nínú itàn ìjọba náà, ọ̀mọ̀ kan, Dókítà Olusegun Mimiko, di gómìnà ipínlẹ̀ náà. Ìmòye isèlú tí ó dá sílẹ̀ yìí ti mú ìdàgbàsókè tó pé jùlọ̀ wá sí ilú Onṣò.

Síbẹ̀, ilú Onṣò dàgbà gan-an ní ìgbà ìjọba Òsemàwé Adésokèjì lẹ́yìn tí odi ilú tó ti ń dá itèsíwájú dúró tẹ̀lẹ̀ parun (Bada, 1940). Èyí yorí sí ayípadà ipò ààfin Òsemàwé Adérèlé Tewogboye kejì. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé ààfin náà sì wà ní ààrín ilú abinibi, kò tún sí ní ààrín ilú Onṣò tuntun bí ó sẹ̀ rí lóní. Àwọn ilé itajà nílá bèrẹ̀ sí i hàn lórí àwọn ọ̀pópónà pàtàkì bí agbègbè Yaba, níbi tí isòwò àti ọ̀wò ti ń lọ. Ètẹ̀ rẹ̀ ni láti fún ilú náà ní àyè fún itèsíwájú àti ìdàgbàsókè amáyéderùn. Bákan náà, ààfin gíga tí Òsemàwé Adeuga Adetosoye Fidipote kejì kọ̀ ní ọ̀dún 1935 ni wọn tójú dáadà, Òsemàwé ọ̀lọ̀gbón náà, Adésokèjì Adérèlé Tewogboye kejì sì sọ̀ ọ̀ di ààrín isẹ̀ isèlú.

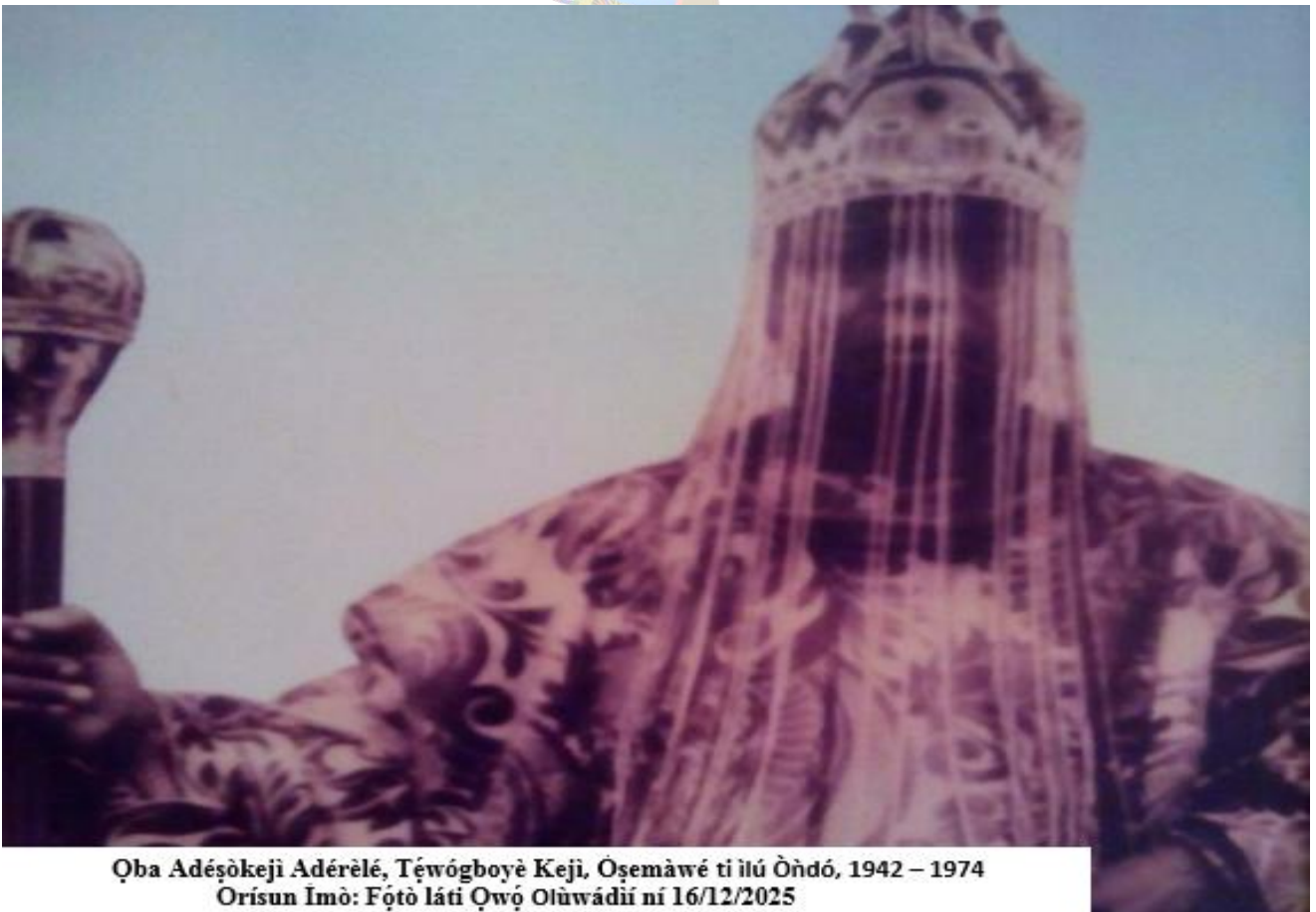
Ó tún fi ilé olókè kan kún ilé tó wà ní ààfin ní ọ̀dún 1946 kí ààfin náà lè ní ẹ̀wà àti olá tó pọ̀ sí i. Nípasẹ̀ agbára tí ilana ofin ibile (Native Administration Ordinance) fún un nígbà náà, Òsemàwé Adésokèjì Adérèlé Tewogboye kejì di alákosó agbègbè Onṣò ní

ọdún 1942. Nitooto, agbára Ọsemàwé yìí lórí àwọn olórí mìíràn nínú ìjọba náà jẹ gidi gan-an. Bí ó tilẹ̀ jẹ pé àwọn apá kan nínú agbára ọba rẹ dínkù, sùgbón ní tòótó, Ọsemàwé di aláarín láàárín àwọn alákosó ìjọba, amúnisín àti àwọn ènìyàn rẹ (Ikime & Crowther, 1970). Fún àpẹẹrẹ, ní ọdún 1945, Adésòkejì Adérèlé Tewogboye II sàbẹwò sí gbogbo ilú àti abúlẹ̀ ní agbègbè Òndó, níbi tí ó ti bá àwọn ènìyàn sọrọ̀ lórí àwọn ọràn pàtàkì bí: ipèsè oúnjẹ, isapá ogun, àyèwò owó orí ọdún 1945, iwádíi kòkó àti igbènjá fún egbé akẹkọ̀ iwò oòrùn Áfíríkà.

Gégé bí amòye isàkóso tó ga jùlọ̀ tí isẹ̀ rẹ̀ ti kojá èkọ̀, ilẹ̀ isẹ̀ àti isẹ̀ ìjọba, ó ní imòye jinlẹ̀ àti èrò tó lágbára. Ó mú àwọn imò àti ìrírí wònyí wá sínú isàkóso rẹ̀. Ó gbàgbò nínú fífi ojùsẹ̀ lẹ̀ àwọn mìíràn lówó láti lẹ̀ sàseyọ́rì ètẹ̀ ìjọba náà. Kò gbàgbò nínú ilàna isàkóso àtijọ̀ tí ó ti dá idàgbàsókè dúró fún ọpọ̀ ọdún. Ní àkókò rẹ̀, ó fi ọgbón isàkóso gíga hàn nípa yíyan àwọn Mógàjì àdúgbò (Quarter Chiefs) láti sàkóso àwọn agbègbè tuntun bí Lotogbe, Làógó, Lisaluwa, Liyemaja, Lágbogbo àti àwọn mìíràn. Nítorí èyí, àwọn olóyè Ìjámà ní wòn fún ní àsẹ̀ láti bójú tó àwọn agbègbè wònyí (Aderoba, 2017). Ìjọba rẹ̀ rí idàgbàsókè gidi ní Ìjọba. Ó mò pé ayànmọ̀ ìjọba náà dá lórí agbára ọrọ̀ ajé rẹ̀. Láti jẹ́ kí ayànmọ̀ náà má bàjẹ̀, ó rí i pé ó sẹ̀ pàtàkì láti pe àwọn ọmọ̀ tó wà nílẹ̀ àti ní òkè òkun láti fi ọwọ̀ sowọ̀ pọ̀ fún idàgbàsókè ilẹ̀ baba wòn.

Nítorí náà, ó pe ọpọ̀ ọmọ̀ tó ti sẹ̀ rere nínú ọpọ̀ isẹ̀ láti kópa nínú ọrò àti láti sẹ̀ àfikún sí idàgbàsókè rẹ̀ ní gbogbo ọ̀nà. Isapá rẹ̀ yìí sì n mú èso rere jáde títí di òní, nítorí pé àwọn ọmọ̀ ilú náà kì í sẹ̀ pé wòn máa n wá sí àwọn àpẹ̀jẹ̀ nìkan, wòn tún n fi owó sẹ̀rànwọ̀. Ó jẹ́ ọkan lára àwọn ọba tó fẹ́ kí Ìjọba má sẹ̀ sùbú sí èyìn nínú ọrò àṣà, isẹ̀lú àti ọrọ̀ ajé. Ifẹ̀ rẹ̀ sí pọ̀ gidigidi, ní gbogbo ibi tí ó bá lọ tàbí isẹ̀ tí ó bá sẹ̀, ó máa n gbé orúkọ ga. Láti fi hàn pé ó ní ifẹ̀ gidi sí ètẹ̀ yìí, ó sisesẹ̀

Fótò 1

Ọba Adésòkejì Adérèlé, Tẹwógboye Kejì, Ọsemàwé ti ilú Òndó, 1942 – 1974
Orísun Ìmò: Fótò láti Ọwọ̀ Olùwádíí ní 16/12/2025

Gidigidi láti jẹ kí àwọn ọmọ rí ipò nínú ijoba ipínlẹ̀ àti ti orílẹ̀-èdè. Nípa àṣà, ó fi ogún àìgbàgbé sílẹ̀. Gégé bí ọba tó fẹ̀ iṣètò, òdodo àti idájó tó tó, ó tún ẹ̀ atúnṣe sí Èghàè (afobaje) gégé bí itàn ipilẹ̀ Ijoba. Šáájú ijoba rẹ̀, ipò Ọ̀dòfin ti wálẹ̀ láàárín àwọn afobaje. Ipò náà ti dí òkù látàrí iṣòro iṣelú ní àkókò Oba Àirò láàárín ọ̀dún 1516 sí 1530. Oba náà rí i pé ó tó àkókò láti tún olá àwọn afobaje wònyí ẹ̀ gégé bí àwọn ọmọ ẹgbẹ̀ mẹfà ibilẹ̀ ti Ọ̀semàwé-in-Council (Bada, 1940).

Ní àfikún sí i, nípasẹ̀ ọgbọn àti ọ̀nà idúnàdúrà rẹ̀, Adesanoye dènà iṣòtẹ̀ diẹ̀ lárín àwọn Oloja, èyí tí ó lè ti di iṣòro òlá tó lè ba iṣòkan jẹ. Nípa itàn, Ọ̀semàwé ni idílẹ̀ ọba tó kẹyìn láti ṣàkóso agbègbè tí a mò sí lónìí. Šáájú rẹ̀ ni idílẹ̀ Ekii, lẹyìn náà ni t'awon Udòko, Òkà, àti Èpẹ̀ (Omojéjé, 2007). Bí diẹ̀ lára àwọn idílẹ̀ wònyí ẹ̀ parun nítorí ogun abéléati àjàkálẹ̀ àrùn, àwọn mû bí Èkî àti Udòko ẹ̀ ní pa adé wọn mò títí dòní (Fashedemi, 2006). Láti sọ ọ̀títọ̀, píparun àwọn idílẹ̀ ọba kì í ẹ̀ ohun tuntun ní Ondo nìkan, nítorí pé idílẹ̀ Ogiso náà parun ní Ijoba Benin kí idílẹ̀ Eweka tó bèrẹ̀ (Edo, 2001).

Gégé bí àfikún sí iṣẹ̀ rere rẹ̀, ilẹ̀ Oiden, ibi pàtàkì nínú àṣà àti iṣe Ondo, ti won fún ẹ̀ni tí kii se Omo Ondo fún èrè ọ̀jà. Oba náà rí èyí gégé bí àìbòwò fún àṣà Ondo. Nítorí náà, ó šáájú ríà ilẹ̀ náà padà àti itúnṣe rẹ̀ fún lílò “Ekimogun Community Bank”. Ó yẹ kí a tún sọ pé Oba Adesanoye jẹ ọba tí ó ní ibèrù Ọ̀lórùn. Ijoba rẹ̀ fi hàn pé “ibèrù Ọ̀lórùn ni ipilẹ̀ ọgbọn.” Ó fi èyí hàn nípa fifi igbàgbọ̀ Kristẹni kún àṣà àwọn ènìyàn rẹ̀, bi o tile je pe ko tapa si iṣe ati igbàgbọ̀ Yorùbá nípa Olódumare. Ààfin rẹ̀ jẹ ibi iṣòsin, ó sì maa ní ló síbẹ̀ fún iṣòsin láì fi ipò ọba rẹ̀ hàn gégé bí ẹ̀ni pàtàkì jù ló. Ímísí rẹ̀, ọgbọn rẹ̀, ifaramọ̀ rẹ̀ sí àlàáfíà àwọn ènìyàn àti ọgbọn iṣàkóso rẹ̀ ni ó jẹ kó gba ifẹ̀ àti ibòwò fún àwọn ènìyàn.

2. Pípẹ̀tù sí Aawò, Ètò iṣelú/Ìtúnlùútò, àti Ètò ibára-ẹ̀ni-gbé-pò

Àwọn ènìyàn Ọ̀ndó àti agbègbè rẹ̀ mò Ọ̀semàwé Adésokèjì Adérèlè Tewogboye kejì gégé bí olórí gidi, kì í ẹ̀ nípa àṣoyé asán. Ó tún sọ pé ọ̀nà ni aláṣe pàtàkì fún agbègbè náà, ó sì ní gba owó oṣù tó tó 350 pounds (otadinnirinwo ponun) lódoṣṣún. Idánimò Ọ̀semàwé kojá Ode- Ọ̀ndó àti agbègbè rẹ̀. Ó ní ipò olá nínú àtòjọ ipò àwọn ọba ní gbogbo ilẹ̀ Yorùbá ní àkókò iṣàkóso amúnisìn. Anfàní yí kì í ẹ̀ nítorí idánimò àwọn Gẹ̀ẹ̀sì nìkan; ó jẹ ipò tó ti ní bójú tó šáájú àsìkò imúnisìn, ó sì jẹ ẹ̀rí kedere pé ipò rẹ̀ kò ẹ̀ẹ̀ ṣiyémẹ̀jì. Ipò tí Ọ̀semàwé pa mò yí kò ní lè dúró bí kò ẹ̀ pé àwọn ènìyàn ní ibòwò fún un gégé bí ọba ibilẹ̀ tó ní ipò gíga. Nítorí náà, ipò Ọ̀semàwé Adésokèjì Adérèlè Tewogboye kejì nínú igbimò àwọn Oba Yorùbá kò rújú, èyí tùmò sí pé ó jẹ ọ̀pò kan pàtàkì nínú ètò iṣelú ibilẹ̀ ilẹ̀ Yorùbá (Omojeje, 2017).

Kò sí ẹ̀ni tí yòò lè sọpẹ̀ iṣàkóso amúnisìn fún Ọ̀semàwé Adésokèjì Adérèlè Tewogboye ní agbára púpọ̀ ní àkókò yí. Bí ó tilẹ̀ jẹ pé àwọn ijoba amúnisìn ẹ̀ bèẹ̀ láti lè mú ètè amúnisìn won ẹ̀, ọgbọn àti imòye Ọ̀semàwé Adésokèjì Adérèlè jẹ kí ó lè gba ara rẹ̀ là láàrín iṣòro iṣàkóso amúnisìn náà. Kò yàtò pé iṣàkóso àwọn èso ilẹ̀ bí iṣe ọgbìn ní Ọ̀ndó àti àwọn ilú pẹ̀lú abúlẹ̀ tó yí i ká ni won fi sí ọwọ̀ rẹ̀ àti àwọn olóyè rẹ̀, pàápàá jùlọ nípa ilẹ̀. Síbẹ̀, idánimò tí won fún Ọ̀semàwé yí fa ibínú láàárín àwọn ilú abẹ̀ rẹ̀ ní Ọ̀ndó. Èyí tó gbajúgbajà jù ló ni iṣelẹ̀ Ọ̀dìgbó gégé bí ẹ̀jọ̀ Lapahun ẹ̀ fi hàn (NAI, Bridges, 1934). Ilú Odigbo tó wà lẹgbẹ̀ Ọ̀rẹ̀ sapá gidigidi láti ní ipò pàtàkì nínú ètò amúnisìn, ṣùgbọn kò ṣàṣeyọ̀rí. Bí ó tilẹ̀ jẹ pé lè fi omìnira rẹ̀ hàn, kò lè dé ipò tó dọgba pẹ̀lú Ọ̀semàwé. Síbẹ̀, bí a bá wo ilẹ̀-iṣè iṣelú Ọ̀semàwé Adésokèjì Adérèlè Tewogboye ní àkókò amúnisìn láti ojú ipò rẹ̀ ní ilẹ̀ Yorùbá nígbà náà, ó ṣàfihàn pé Ọ̀semàwé lè pa ipò rẹ̀ mò gégé bí ó ti rí šáájú ijoba amúnisìn.

Ní àfikún sí i, ní ọ̀dún 1949, ó ló sí àpẹ̀jọ̀ àwọn ọba tó gba ọ̀jọ̀ márùn-ún, ó sì tún ló sí ipadé Ẹgbẹ̀ Ọmọ Odùduwà (Akintoye, 1969). Yàtò sí gbogbo èyí, ó jẹ ọba akíkanjú gidi. A mò ọ̀ gégé bí ẹ̀ni tó ní igboyà àti ẹ̀ni tó maa ní sọ ọ̀títọ̀ láì bèrù, pàápàá ní àwọn ipadé àwọn ọba Yorùbá níbi tí won ti maa ní jíròrò àwọn ọ̀ràn pàtàkì tó kan Yorùbá

lápapò. Ọsemàwé náà máa ń pa ipò rẹ mọ gégé bí olórí àwùjọ, gégé bí یشه ibílẹ sáájú ìjọba amúnisin, kódà ní àkókò ìṣàkóso amúnisin náà.

Ní àfikún sí i, Ọsemàwé Adésòkejì Adérèlé Tewogboye kejì ní iwà pèlẹ àti ìrèlẹ tí ó sòro láti rí, èyí tí ó fi hàn gbangba láàárín ọdún 1942 sí 1974. Kódà nígbà tí ọ̀ṣìṣẹ̀ ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì kan fi itélórùn rẹ hàn ní ọ̀nà tí ó yorí sí ẹ̀gàn sí ọ̀ba náà, Ọba náà sì ẹ̀ gbogbo ohun tó lẹ̀ ẹ̀ láti tẹ̀ àwọn ará Yúróòpù lórùn. Ọsemàwé fi isenilálẹ̀jò tó dára hàn sí Arthur Helliwell nígbà ibẹ̀wò rẹ̀ sí Ondo, àti nígbà tí Helliwell fẹ̀ padà lọ, Ọsemàwé fún un ní ẹ̀bùn àkùkọ̀ adiyẹ̀ nílá gégé bí ẹ̀bùn Kérésimesì.

Fótò 2: Gbongàn Nlà àkókó (Ondo Town Hall) ni ilú Ondo, tí a kọ ní ọdún 1953 làkòkò

Ọsemàwé Adésòkejì Adérèlé

Source: Orisun Ìmò: Fótò láti Ọwọ̀ Ajísolá ỌMOJÉJÉ ní 16/12/2025

Ẹ̀gbọ̀n ìmọ̀lára idúpẹ̀ yẹn kò jẹ̀ ọ̀títọ̀. Ní ojọ̀ díẹ̀ lẹ́yìn itẹ̀wọ̀gbà dídára àti ifẹ̀ rere tí Ọsemàwé fi hàn án, Helliwell kọ̀ lẹ̀tà sí iwé ìròyìn kan ní ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì nńbi tí ó ti fi ẹ̀ni tí ó ẹ̀ rere fún un ẹ̀ ẹ̀yẹ̀ níwájú ayé. Gbogbo ohun tí Ọsemàwé ẹ̀ láti mú inú àlẹ̀jò tí kò mọ̀ yẹn dùn ni wọ̀n yí padà sí ẹ̀gàn, wọ̀n sì sàfihàn rẹ̀ gégé bí ọ̀ba aláimọ̀wé àti ọ̀ba igbó. Àkọ̀lé àpilẹ̀kọ̀ Helliwell náà gan-an fi ètẹ̀ rẹ̀ hàn gbangba, nítorí pé iwé ìròyìn náà pe àwọn olùkà rẹ̀ láti tẹ̀lẹ̀ olùsàwárí Helliwell sínú igbó (NAI, 1940). Ọsemàwé àti àwọn olórí rẹ̀ tún rí ojú rere gbà lódò àwọn Gẹ̀ẹ̀sì nítorí pé ètò ilàńà ìṣẹ̀jọ̀ba ẹ̀kọ̀rọ̀ (Indirect Rule) wọ̀n nílò àwọn aṣojú abínibí láti mú ètò wọ̀n ẹ̀. Nítorí náà, gégé bí iríjù àwọn Gẹ̀ẹ̀sì, Ọsemàwé rí itilẹ́yìn pátápátá lòdì sí àwọn ibéèrẹ̀ àwọn ilú abẹ̀ rẹ̀, kí ipinnu rẹ̀ má bàa di aláìlò (Natufe, 1985).

Èyí ló jẹ̀ kó di aṣáájú nínú idásílẹ̀ ìjọ̀ba ibílẹ̀ tuntun ní kété tí ó di ọ̀ba ní ọdún 1992. Ní ojọ̀ iwúyẹ̀ rẹ̀, ó sọ̀ pé: "Látigbà tí wọ̀n ti dá ìjọ̀ba ibílẹ̀ Òńdó (Ondo Local Government) sílẹ̀ ni ọ̀pọ̀ ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ aláakọ̀bẹ̀rẹ̀ ti máa ń pé nínú sísan owó oṣù àwọn olùkọ̀." Pẹ̀lú ọ̀rọ̀ tó mú ìrètí bá ọ̀kàn yí, ó bèrẹ̀ gbogbo igbésẹ̀ tó yorí sí pínpin ìjọ̀ba ibílẹ̀ Òńdó (Ondo Local Government) sí ìjọ̀ba ibílẹ̀ ilà oòrùn Òńdó àti ìjọ̀ba ibílẹ̀ iwọ̀ oòrùn Òńdó (Ondo East and Ondo West Local Governments). Ọba Adésàńyè jẹ̀ aṣáájú gidì tó dà bí Gaius Octavius ti Ilẹ̀ Romu Àtijọ̀, ẹ̀ni tí ọ̀gbọ̀n ìṣàkóso rẹ̀ sì ń jẹ̀ àpẹ̀rẹ̀ títí dọ̀nì (Adler &

Pouwells, 2006). Lẹyìn tí ó di ọba ní ọdún 1992, Ọba Adesanoye rí i pé ilú nílò ààfin tuntun tó yẹ láti rọpò ààfin àtijó tí Ọba Adéuga Fidipote II kọ ní ọdún 1930s. Nítorí náà, ó fi owó ara rẹ kọ ààfin tuntun alárà ọ̀tò àti igbalode (“The Indelible Legacy of HRM Oba Dr. Festus Adedisewo Adesanoye”, 2016).

Owó tó ju ogún mílìonù (Twenty Million) lọ ni wọn ná lórí iṣẹ náà ní ọdún 1992. Ààfin tuntun náà ní gbongàn nílá, ilé iṣòsin àti ibùgbé fún idílẹ ọba àti àwọn alejo. Ààfin àwòsífílà tí ó fi sílẹ fún yòò máa dúró gégé bí àmì irántí rẹ, yòò sì tún jẹ ibi irin àjò igbafẹ (Tourist centre) fún iran òní àti àwọn tí a kò tū bí. Títí di òní, àwọn èniyàn n fi idùnnú àti ayọ wo ààfin igbàlódé yí. Gégé bí ọba tí ó gbà pé àlàáfíà àti iṣòkan jẹ eroja pàtàkì fún idàgbàsókè àwùjọ, ó ṣiṣẹ takuntakun láti mú iṣòkan bá àwọn ilú aládùúgbò tí wọn ní ibásepọ itàn pẹlú Ijoba. Lésèkèsè tí ó gùn orí itẹ gígá gégé bí Ọsemàwé kẹtálélógójì ti Ijoba, ó bèrẹ irinàjò ibásepọ àti ibẹwò ọlá sí àwọn ilú bí Ilẹ-Olújì, Èpẹ, Ìgbádò, Ajúe àti bèẹ bèẹ lọ, níbi tí ó ti n sọ nípa ibágbépọ àlàáfíà àti iṣòkan (NAI, 1945).

Fòtò 3: Ọba Ìbídàpò Adédisewò Adésànyè, Ọ̀sùngbèdèlọ́lá Kejì, Ọsemàwé ti ilú Onhó, 1992-2006

Source: Osemawe Historical Collection, Ondo Development Committee (ODC) Library, Ondo, Nigeria, 16/12/2025

Fòtò 4: Orísun Ìmò: Fòtò láti Ọwọ Ajísolá ỌMOJÉJÉ ní 16/12/2025

Fòtò 5

Source: Orísun Ìmò: Fòtò láti Ọwọ Ajísolá ỌMOJÉJÉ ní 16/12/2025

Àghòfen Ọsemàwé (Ọsemàwé Palace) ti a kọ ní àkókò Ọsemàwé Ìbídàpò Adédíṣewò Adésànýè

O rísun Ìmò: Fótò láti Ọwọ̀ Ajísolá ỌMOJÉJÉ ní 16/12/2025

Gbongàn Nlá ìgbàlódé (Ondo Civic Centre) ti a kọ ní àkókò Ọsemàwé Ìbídàpò Adédíṣewò Adésànýè

Ìgbésè yìí ràn án lówó láti jẹ kí ìjọba rẹ àti Ìjọba gbádùn ìbágbépò àlàáfíà pèlú àwọn ilú aládùúgbò ní gbogbo àkókò ìjọba rẹ. Kò fi ìhìn rere àlàáfíà àti ìṣòkan sí àwọn ilú aládùúgbò nìkan; ó tún rí i dájú pé àwọn ọmọ abé rẹ nàà n gbé ní àlàáfíà láàárín ara wọn. Lórí ọpọ̀ ìgbà, ó ṣìṣẹ̀ gégé bí alájọṣe àlàáfíà láàárín àwọn ọmọ ilú rẹ. Àpẹẹrẹ tí ó fi èyí hàn kedere pé oludá àlàáfíà ni òun nígbà tí ó mú àlàáfíà bá àrìyànjìyàn tó wà láàárín ọmọ olókíkí méjì, Gàní Fáwẹhìnmi àti Alex Akínyelé Àwọn méjèèjì wònyí ti n bá ara wọn jagun nípàsẹ̀ àwọn ilé ìṣẹ̀ ìròyìn nípà lètà tí Gàní Fáwẹhìnmi kọ sí Ààrẹ ilẹ̀ Nàìjíríà nígbà nàà, Olúṣégún Ọbásanjó, lórí ikú aya rẹ, Stella. Nígbà tí ìjà ọrọ̀ nàà bèrẹ̀ sí í burú sí i tí ó sì fẹ̀ dà bí ogun tútù láàárín àwọn ọmọ Ọ̀ndó méjèèjì wònyí, ọba ọlọ́lá yìí wọ inú ọ̀ràn nàà, ó sì pa ìjà nàà run kí ó má bàa di ìṣòro nílá fún ìjọba nàà.

6.0 Àgbáloḡbábò

Ní iparí, Ọba Adesanoye jẹ akoni ọba akíkanjú tí iwà àti ìṣẹ̀ rẹ̀ yóò maa wà ní ìrántí títí láé. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ó ti darapọ̀ mọ̀ àwọn baba nílá rẹ̀, ipa àti ọlá rẹ̀ kò dín kù nínú itàn. Ènikẹni tó bá ṣàbẹ̀wò sí yóò rí àmì ìṣẹ̀ rẹ̀ ní gbogbo ibi. Ó jẹ̀ ènìyàn àrà òtò ní ayé, ó sì jẹ̀ ẹni tí wọn nífẹ̀é sí lẹ́yìn ikú rẹ̀. Àwọn àṣeyọ́rì rẹ̀ tó níye lórí yìí kò ní parun yóò dúró títí láé. Ó jẹ̀ ọba tó da àṣà ìbílẹ̀ mọ̀ ti ìgbàlódé, ó sì fi Ondo sí ipò ilú ìgbàlódé tí àwọn ọmọ rẹ̀ fi n sògo lóni. Ìpínlẹ̀ gégé bí ilú ẹ̀wà àti ọlá bèrẹ̀ láti ìjọba Ọba Adesanoye, Ọsemàwé kẹ̀tálélógòjì tí ó wá, ó rí, ó sì ṣégún ayé ìgbà rẹ̀.

Ọpò ẹrì fi hàn pé ó fi Ondo sí ipò tó dára ju bí ó ẹ bá a lọ. Írántí isẹ rẹ yóò máa wà tí tí láé. Kòsì àní-àní pé Ọba Adésòkèjì Adérèlé, Tewogboye kejì àti Ọba Ìbídàpò Adésànyè, Osungbedelola kejì ni won yóò máa rántí gégé bí àwọn akoni ọba akíkanjú tí wọn fi ìgbésí ayé wọn sìn Ondo. Nípa iwà rere wọn, ìrèlẹ wọn àti bí wọn ẹ kó gbogbo èniyàn mọra, àwọn méjèjè yìi ni a rántí gégé bí àwọn akoni ọba tó tútù ní iwà, ọlọlá láì ẹ ìgbéràgà, olóòtító, olókíkí nínú ifẹ àwọn èniyàn, tí gbogbo èniyàn sì ń bọwọ fún.

Ìtosẹ Ọrò

See for instance, Ajayi, M.O. 1967. *The Role of the Traditional Rulers in the Changing Political Scene of Western Nigeria*. Unpublished B.A. Honours Original Essay. Department of History. University of Ife, Ile-Ife. And Ajayi, I. 2010. *The Evolution of Ondo Kingdom over Five Centuries. Ekimogun Day 2010. 23rd Edition*. 4/12/2010. See also, Formal Presentation of Staff of Office to H.R.M Oba Dr. Adesimbo Kiladejo, Jilo III, the Osemawe of Ondo Kingdom on Friday December 1st, 2006. p.13.

Ogunshakin, P. 1976. *Ondo: The People, Their Customs and Religions*. Lagos: Inway Publishers. p. 31.

Then, Igbobini was in Okitipupa Division. See for more detail, A. F. B. Bridges, Intelligence Report on Ondo District (1934) p. 100.

Olaoba, O.B.2010. The Indigenous Judicial System in the Yoruba Kingship Institution. In Babawale, T. Alao, A.A. and Adesoji, B. Ed. 2010. *The Chieftaincy Institution in Nigeria*. Lagos: CBAAC. p. 245-262. See also, Ojo, G.J.A. 1967. *Royal Palaces: An Index of Yoruba Traditional Culture*. Nigeria Magazine. No. 94. September. See also, Ojo, G.J.A. 1966. *Yoruba Palaces*. London: University of London Press.

This was possible because during this period, the Osemawe was the richest and controlled all revenues as well as the largest number of slaves. These slaves were acquired partly during wars and partly as duties on the estate of deceased persons while some came as refugees in the palace. The slaves were assets to the Osemawe in that they used the forest background in the palace (*Ogbe*) to cultivate food crops such as yams, maize, cocoyam, cassava and plantains for the sustenance of the numerous inmates in the palace. Furthermore, they had personal plots on which they produced for their household and the Osemawe. Also, they rendered their labour annually during public work in the palace. Moreover, as the overseer of the market, the Osemawe usually, through the *Emese*, impound goods needed in the palace from the *Ugele*(market). *Jisomosun II*, demonstrated this when there was shortage of goods and food in the palace as a result of the *Peseghe* or Ondo/Ikale wars in late nineteenth century, when he ordered the *Emese* to impound from the market, goods needed in the palace. The *Emese* could also impound for the Osemawe the properties of anybody anywhere and such were not recoverable once they have been brought to the palace. Oral interview with S. I. Togbese at Ikun Akoko on Saturday April 5, 2015. Also, oral interview with chief Awosika, *Ruwasi* and *Genetu*, cited in Togbese S. I. 1976. *Palace Organisation in Ondo*. Unpublished B.A. project, University of Ife. p. 21.

Togbese, S. I. 1976. *Palace Organisation...* p. 25. See also, Omojeje, A. V. 2007. *The Administration of Native Courts in Ondo 1915-1960*. M. Phil Thesis, O.A.U. Ile-Ife. p. 40 and Bada, S.O. 1940, *Iwe Itan Ondo*. Ondo: Igbeyin -adun Printing Press. p.80.

Luju, the Third *Osemawe* had built trenches as fortification against enemies. See Bada, S. O.

1940. *Iwe Itan Ondo*.

Ikime, O. and Crowder, M. ed. 1970. *West African Chiefs, Their Changing Status under Colonial Rule and Independence*. University of Ife. p. 258.

This meeting which include kings and the notables in Yorubaland was collectively known as

Western State Council of Chiefs. See for more detail on Ondo. Ondo Divisional Office, "Osemawe's File" Volume 11. Letter from the Osemawe's office 16 July, 1945. See for more detail, Akintoye, S. B. 1969. The Ondo Road Eastward of Lagos. C. 1870-1895. *The Journal of African History*, Vol. 10, No. 4.

NAI, 650/Vol II/1940 p.209, See also, the staff reporters comment in Tribune, of Friday, January

8, 1954, "The first Christmas present this year was a royal one and one that I shall always remember. It was given to me by His Highness Tewogboye II, the *Osemawe* of Ondo, at the end of an audience, he granted me in his mild and concrete palace in this sprawling sun-baked native city of Ondo, Nigeria a few days ago. As i prepare to leave after we had talked for nearly an hour, about everything from the future of Nigeria to his new refrigerator, the plump and smiling ruler of 3,000,000 Yoruba tribesmen descended from his wooden throne, "Wait, big man", he said "It is customs in my country to make gift to visitor". "I have splendid present for you", he said. He clapped his hands and one of his courtiers appeared carrying a live and very angry turkey upside down by its feet. It was an embarrassing moment. While the king of Ondo stood beaming graciously, I did my best to accept the royal gift with appropriate dignity".

NAI, Ondo Prof. 269/3172, A Coursing Report to an Intelligent Report on the Ondo District By

A.F.B Bridges 1934. p. 28. There seems no doubt whatsoever that the people of Odigbo did emanate from Ondo and (the Odigbo people) are subject to the authority of the *Osemawe*. The *Oloja* of Odigbo did not stop to serve as a disturbance to the colonial administration through his disdainful acts, even after he had asserted his independence. As a result, in February, 1936, the *Oloja*, village head of Odigbo, was sentenced to nine month's imprisonment for taking part in an unlawful assembly in connection with the demarcation of the Ondo-Ikale Boundary. The *Oloja* had claimed that his village area was not part of Ondo District and that the boundary should have been between Odigbo and Ikale. Since the punishment therefore, the Odigbo chiefs have been attending Ondo District Council meetings and taking their part in the Ondo Native administration affair.

Omojeje, A.V. 2017. *Changing Identities and Power Relations in Ondo 1800-1978*. Ph. D Thesis. University of Ibadan. *Osemawe Aderele Tewogboye II* was reputed to have been a gentle and sensible monarch. His predecessor, *Oba Adeuga FidipoteII* was also a bold and courageous monarch. Basking in the euphoria of

this monarchical audacity, he was recorded to have nipped the *Olubadan's* ambition of wearing a beaded crown in the bud by asking him to present such crown worn by his forebears as a mark of his professed claim to wearing a beaded crown during the all Yoruba Obas meeting at Ibadan.

Oba Adesanoye was born on November 8, 1929 into the Luju royal family. His father was Prince

Joseph Adesanoye of the Leyo rulling house in Ondo while his grandfather was Adedinsewo, younger brother of Oba Osungbedelola I whose reign length spanned between 1870-1873. For more detail, see, "The Legacy and Times: 10th Year Memorial Service of HRM Oba Festus Ibidapo Adedinsewo Adesanoye, Osungbedelola II". p.13-38. See also, Anthony Olusola Fashedemi, *Osemawe: The Oba Who Broke Many Taboos in Ondo Kingdom*. Daily Independent. Thursday February 16, 2006. p. 6-7.

This is contained in a write up titled "The indelible Legacy of HRM Oba Dr. Festus Adedisewo Adesanoye". In *The Legacy and Times: 10th Year Memorial Service of HRM Oba Festus Ibidapo Adedinsewo Adesanoye, Osungbedelola II*. p. 24-26.

Ogunshakin, P.1976. *Ondo: The People, Their Customs and Religions*. Lagos: Inway Publishers. p. 31.

Chief Olabanji Akingbule, The Selection of Osemawe of Ondo Kingdom using Anti-traditional

and Anti-lawful Edict Method. Ondo: Makeway Publishing and Printing, 2022. He is also the *Odunwo* of Ondo, a kingmaker and the most senior high chief who presided during the selection of Oba Adesanoye as the Osemawe of Ondo. He asserted that, apart from his high profile, which made him to stand out among those contesting for the Osemawe stool, the Ifa oracle also agreed with the selection of Oba Adesanoye as the Osemawe.

This is contained in the assertion of Late High Chief Bayo Akinnola, *Lisa* of Ondo, at a personality programme on the Ondo State Radiovision Television (OSRC) *Alejo Wa*, sometimes in 2011. See also, *Osemawe* palace and Oba Adesanoye family Archive. See also, Synopsis of his Royal Majesty Late Oba (Dr.) F.I.A. Adesanoye CFR Osungbedelola II Osemawe and Paramount Ruler of Ondo Kingdom 1992-2006.

See for more detail, "The indelible Legacy of HRM Dr. Festus Adedisewo Adesanoye. In *The Legacy and Times: 10th Year Memorial Service of HRM Oba Festus Ibidapo Adedinsewo Adesanoye, Osungbedelola II*. p. 24-26.

The indelible Legacy of HRM Dr. Festus Adedisewo Adesanoye. In *The Legacy and Times:*

10th Year Memorial Service of HRM *Oba Festus Ibidapo Adedinsewo Adesanoye, Osungbedelola II*. p. 24-26.

Ekimogun Day 2006, Annual Magazine, 19th Edition 2/12/2006 and Ondo Development Committee News. Vol. 11. Sept-Oct. 2006. See, for more detail, Falola, T. 2006. Power, Status, and Influence of Yoruába Chiefs in Historical Perspective. In

Falola, T. *The Position of Women in Pre-colonial Yoruba Economy*: Seminar Papers 1978- 79. Department of History, University of Ife. See also, www.ekinmogundescendant.org

The indelible Legacy of HRM Dr. Festus Adedisewo Adesanoye. In *The Legacy and Times*:

10th Year Memorial Service of HRM *Oba* Festus Ibidapo Adedinsewo Adesanoye, Osungbedelola II. p. 24-26.

Adler, P. J., Pouwels, R.L. (2006). *World civilisations, fourth edition*. Canada: Thomson Wadsworth, 2006.p.116-133.

The indelible Legacy of HRM Dr. Festus Adedisewo Adesanoye. In *The Legacy and Times*:

10th Year Memorial Service of HRM *Oba* Festus Ibidapo Adedinsewo Adesanoye, Osungbedelola II. p. 24-26.

In doing this, Oba Adesanoye followed the example of Oba Aderele Tewogboye II who embarked on similar familiarization tour during the colonial days. For more on this, see, NAI. Ondo Divisional Office, "Osemawe's File" Volume 11. Letter from the Osemawe's office 16 July, 1945.

Oral Interview with Chief A.A. Aderoba, The *Lotujama* of Ondo kingdom and chief Michael

Olaniji, The Larogo Ijama of Ondo kingdom on 10 January, 2017. See also, Ojo, J.D. The Changing Role of Traditional Rulers in the Nigeria Political Set up. *Indian Journal of the Political Science*. Vol. 37, No. 4.

Odofin, the second in command to the *Osemawe* was demoted to the rank of an Ukule, junior to the Eghae because of the political imbroglio between Airo, the the first male *Osemawe* and the Odofin, his Prime Minister. For more detail, See, Omojeje, A. V. 2007. *Changing Identities and Power Relations in Ondo, 1800-1978*. Ph. D Thesis, O.A.U. Ile-Ife. and Bada, S.O.1940, *Iwe Itan Ondo*. Ondo: Igbeyin -adun Printing Press. p.80.

Omojeje, A. V. 2007. *The Administration of Native Courts in Ondo 1915-1960*. M.Phil Thesis, O.A.U. Ile-Ife. and Bada, S.O.1940, *Iwe Itan Ondo*. Ondo: Igbeyin -adun Printing Press.

Anthony Olusola Fashedemi, *Osemawe: The Oba Who Broke Many Taboos in Ondo Kingdom*. Daily Independent. Thursday February 16, 2006. p. 6-7.

Edo, V. O. 2001. *The Benin Monarcy, 1897-1978: A Study in Adaptation to Change*. PhD Thesis. University of Ibadan.

Ìwé Ìtókasi

Ajayi, M.O. (1967). *The Role of the Traditional Rulers in the Changing Political Scene of Western Nigeria*. Unpublished B.A. Honours Original Essay. Department of History. University of Ife, Ile-Ife.

- Ajayi, I. (2010). The Evolution of Ondo Kingdom over Five Centuries. *Ekimogun Day 2010. 23rd Edition*. 4/12/2010.
- Akintoye, S. B. (1969). The Ondo Road Eastward of Lagos. C. 1870-1895. *The Journal of African History*, 10 (4), 17-24.
- Bada, S. O. (1940). *Iwe Itan Ondo*. Igbeyin Adun Press.
- Carlyle, T. (1841) *On Heroes, Hero Worship, and the Heroic in History*. London: James Fraser.
- Edo, V. O. (2001). The Benin Monarchy, 1897-1978: A Study in Adaptation to Change. (Unpublished doctoral dissertation). University of Ibadan.
- Ekimogun Day 2006, Annual Magazine*, 19th Edition 2/12/2006.
- Falola, T. (1979). Power, Status, and Influence of Yoruába Chiefs in Historical Perspective. In Falola, T. The Position of Women in Pre-colonial Yoruba Economy: Seminar Papers, 1978- 79. Department of History, University of Ife.
- Fawehinmi, R. 1992. *Makers of Ode Ondo Parts 1-3 Vol1*. Italy: Tipolitografia di Borgosesia.
- Fashedemi, A.O. (2006, February 16). Osemawe: The Oba Who Broke Many Taboos in Ondo Kingdom. *Daily Independent*.
- Franco, Z. Blau, K. & Zimbardo, P.G. (2011). The psychology of Heroism: Extraordinary Acts of Everyday people. Praiger //ABC-CLO. 2011. 24
- Ikime, O. and Crowder, M. (ed.). (1970). *West African Chiefs, Their Changing Status under Colonial Rule and Independence*. University of Ife Press.
- Iluyemi, O. 2003. *Ondo Traditions and Culture, the Female Angle*, Ondo: Cornerstone Publishers.
- Natufe, O. (1985, April). *Traditional Rulers and the Evolution of Politics in Nigeria*. Paper Presented at the Conference on the role of Traditional Rulers. Institute of African Studies, University of Ibadan.
- Ogunsakin, P. (1976). *Ondo: The People, Their Custom and Traditions* Lagos: Inway Publishers.
- Olaoba, O.B. (2010). *The Chieftaincy Institution in Nigeria*. Lagos: CBAAC.
- Olupona, J.K. 1992. *Kingship, Religion, and Rituals in a Nigerian Community: Phenomenological Study of Ondo Yoruba Festivals*, Ibadan: layday Ltd
- Omojeje, A.V. (2007). The Administration of Native Court in Ondo. (Unpublished M. Phil dissertation). OAU. Ile-Ife.
- Omojeje, A. V. (2017). *Changing Identities and Power Relations in Ondo, 1800-1978*. (Unpublished doctoral dissertation). University of Ibadan.
- Ondo Development Committee News*. (2006).
- Ojo, G.J.A. (1966). *Yoruba Palaces*. London: University of London Press.
- Ojo, J.D. (?) The Changing Role of Traditional Rulers in the Nigeria Political Set up. *Indian Journal of the Political Science*. 37 (4).
- Thompson, O.O. Nwangu, O.G.F. & Aduraola, R.R. (2018) Remembered or Disremembered, Deified or defied? The Challenges of African Heroism in Contemporary History. *LWAT: Journal of Comtemporany Research*, 15(4). 172-193.
- Togbese, S. I. (1976). *Palace Organisation in Ondo*. (Unpublished B. A. Project). University of Ife. Ile-Ife.

Author's Bio

Òmòwé Ajísolá Omojéjé ní iwé-erí B. A, M. Phil, àti Dípúlómà nínú imọ èdè Faransé láti ilé èkó Gíga Obafemi Awolowo, Ilé-Ife, Ó sì gba iwé-erí PhD rẹ ní Yunifásitì ti ilú Ìbàdàn l'órílẹ̀ èdè Nàìjíríà. Ó ní imọ amọdájú nínú itàn Áfíríkà, àṣà, àti idánimọ. Ọpọlọpọ nínú àwọn isẹ iwádìí rẹ ni wón ti tẹ jáde nínú àwọn jónà akadá olókíkí káàkiri

àgbáyé, bèèni wòn sì tún wà lórí itàkùn ayé lu jára bíí linkedin, Google scholar, Orcid àti bèèbèè lọ.

Dr. Ajishola Omojeje holds a B.A, M.Phil. (History), Diploma in French proficiency degrees from Obafemi Awolowo University, Ile-Ife and PhD degree from University of Ibadan, Nigeria. He specializes in African history, culture and identity. Many of his works has featured in reputable Journal outlets such as Google Scholar, ORCID, LinkedIn etc.

Recebido em: 03/2026

Aceito em: 30/07/2026

Para citar este texto (ABNT): OMOJÉJÉ, Ajísolá. Oba Adésòkejì Adérèlé, Tewogboye kejì àti Oba Ibídàpò Adésànýè Ósùngbèdèlólá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.6, nº Especial III, p.165-183, agosto 2026.

To cite this text (APA): Omojéjé, Ajísolá. (august 2026). Oba Adésòkejì Adérèlé, Tewogboye kejì àti Oba Ibídàpò Adésànýè Ósùngbèdèlólá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 6 (Special III): 165-183.